

השער השלישי – שבת

גדולת השבת וקדושתה

הלכה אתיופית

על פי ספרי הקודש שבידי קהילת יוצאי אתיופיה קדושת השבת גדולה מאוד; קדושתה עולה על כל המצוות והחגים. המלאך האחראי על השבת שמו "סנבט" והוא נברא עוד לפני בריאת העולם. הוא מושל בשמש ובגשם ושומר מכל רע על החוסים בצלו. אלפי מלאכים שומעים בקולו והוא יראה לנו את הדרך לירושלים כאשר יבוא זמן הגאולה. השבת איננה נחשבת בכלל ימי השבוע, היא מעל הזמן.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית¹

פרשת המועדים בספר ויקרא פותחת בציווי על השבת,² ומבין כל המועדים רק השבת מופיעה בעשרת הדיברות.³ הנביאים תולים בשמירתה את גורל עם ישראל, מלכות בית דוד ובניין ירושלים.⁴ "בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהשבת שקולה כנגד כל המצוות שבתורה."⁵ קדושת שבת למעלה מכל הקדושות וברכתה למעלה מכל הברכות ולכן נתקדשה ונתברכה מראשית הבריאה. היא מקור הברכה לכל ימות החול ולכן נצטוו ישראל על השבת בשבע פרשיות: בשלח, יתרו, משפטים, כי תשא, ויקהל, אמור, ואתחנן, להורות שכל שבעת ימי השבוע תלויים בה. ובכל יום מזכירים את השבת, כשאומרים בשיר של יום "היום ראשון בשבת", "שני בשבת" וכן הלאה. השבת היא עיקר האמונה בקב"ה, שברא עולמו בששת ימים וביום השביעי שבת וינפש, כל שאינו שומר שבת אין לו אמונה, ולכן דימו חז"ל מחלל שבת לעובד כוכבים ולכופר בכל התורה כולה.⁶

התורה כתבה שלושה טעמים לשמירת השבת:

- א. זכר ליציאת מצרים – "שִׁמּוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת."⁷
- ב. זכר לבריאת העולם – "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בָּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ."⁸
- ג. טעם חברתי – "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֵׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשָּׁבֵת לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וַיִּנָּפֵשׁ בֵּין אֲמָתֶךָ וְהַגֵּר."⁹

בטעמים אלו יש מסר חינוכי אקטואלי: שלילת השעבוד לחומר, והעמק והעמדת חיי הרוח במוקד שאיפות האדם. אם כן, גם ב"ביתא ישראל" וגם ביהדות התלמודית השבת מקבלת מעמד מיוחד. ברם, יש הבדלים גדולים בהלכות שמירת השבת בין ההלכה האתיופית ובין ההלכה התלמודית, למשל לגבי חימום אוכל בשבת ובהתייחסות לפיקוח נפש בשבת. ב"ביתא ישראל" מדובר באיסור מוחלט. השבת

היא מוחלטת ואינה נדחית מפני כל מצוות האמורות בתורה. וכידוע, בהלכה התלמודית פיקוח נפש ומילה דוחים את השבת.

המנהג המומלץ בארץ ישראל

כפי שראינו, אין הבדל ביחס לשבת בין הקהילות; קדושת השבת ומעלתה שווים בכל המקומות.

ערב שבת – יום שישי

הלכה אתיופית

ההכנות לשבת מתחילות כבר ביום חמישי: כיבוס הבגדים, ניקוי הבית, טחינת קמח לאפיית ה"דב" (חלה), בישול המאכלים. ביום שישי בצהריים מפסיקים את כל עבודות הבית והחוץ וכולם יורדים לנהר, מכבסים בגדיהם, רוחצים את הגוף, לובשים בגדי לבן וחוזרים לכפרים. אין משאירים אש דולקת בבית כלל. עם שקיעת השמש כולם מתאספים בבית הכנסת לתפילת השבת. "הכהנים" נהגו להקדים להגיע לבית הכנסת לפני כל העם. לאחר תום תפילת השבת חוזרים לבתים, מברכים, אוכלים את סעודת השבת והולכים לישון. הכהנים קמים עם קריאת הגבר להתפלל, אחר כך מצטרפים שאר האנשים.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית¹⁰

חז"ל הגבילו את המלאכה ביום שישי כדי שהאדם יהיה פנוי להכנות השבת ולא יכניס את השבת ברגע האחרון. שנאמר (שמות טז, ה): "וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְהָכִינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיֵאוּ, מִכֹּאן שִׁישׁ מִצּוּוֹה לְהַכִּין בַּיּוֹם שִׁישִׁי אֶת צִרְכֵי הַשַּׁבָּת. וְאִפִּילוּ אֶדָם עֲשִׂיר וְנִכְבֵּד, שִׁישׁ לוֹ מִשְׁרָתִים שִׁמְכִינִים לוֹ אֶת כָּל צִרְכָיו, צִרְיָךְ לְהִשְׁתַּדֵּל לַעֲשׂוֹת בְּעֲצָמוֹ מִשְׁהוֹ לְכַבֵּד שַׁבָּת. וְלֹא יֹאמֶר: הֵיאֵךְ אֶטְרַח בְּמִלְאָכֹת פְּשׁוּטוֹת אֵלּוּ וְאֶפְגּוֹם בְּכַבּוּדִי, אֲלֵא יִדַע שְׁזַהוּ כְבוֹדוֹ לְהִתְכַוֵּן לְשַׁבָּת קוֹדֵשׁ וְלִכְבֹּדָהּ. וְאִפִּילוּ מִי שְׁשׁוֹקֵד בְּתוֹרָה, וְיֵשׁ אַחֵרִים שִׁמְכִינִים עִבּוּרוֹ אֶת הַשַּׁבָּת, מִצּוּוֹה שִׁשְׁתַּתֵּף בְּעֲצָמוֹ בְּאִיזוֹ הַכְּנָה לְקִרְאָת הַשַּׁבָּת."¹¹ בתלמוד מסופר (שבת קיט, ע"א) על גדולי החכמים, שהיו משתתפים בעצמם בהכנות לשבת. רבא היה ממלח דגים לקראת השבת. רב חסדא היה מחתך את הירקות דק-דק לקראת השבת. רבה ורב יוסף היו מבקעים את העצים לצורך האש שבתנור. רבי אבהו ורבי זירא היו מדליקים את האש לצורך תבשילי השבת. רב הונא ורב פפא היו מכינים את נרות השבת, ורב נחמן היה מנקה את הבית, מכניס את הרהיטים לצורך השבת, ומפנה את רהיטי החול.

המנהג המומלץ בארץ ישראל

בכל המקומות יש לשבת קדושה מיוחדת. ומתוך כך נוהגים הכול לעסוק בהכנות לכבוד השבת בעוד מועד.

כניסת השבת

הלכה אתיופית

אין זמן מוגדר לכניסת השבת, הרי לרוב האנשים לא היו שעונים. ההכנות החלו בשעות הבוקר, ונמשכו עד חשכה. בסמוך לשקיעת החמה האנשים קיבלו את השבת.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית

על פי מסורת חז"ל היום מתחיל מהערב, ככתוב: "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד",¹² ואם כן השבת נכנסת בהערב יום שישי. יש האומרים שיש מצווה להוסיף זמן מחול על הקודש בכניסת השבת ובצאתה. מצווה זו נקראת "תוספת שבת". בספר נחמיה יש תיעוד של הכנסת שבת מבעוד יום: "ויהי כאשר צללו שערי ירושלים לפני השבת ואמרה ויסגרו הדלתות ואמרה אשר לא יפתחום עד אחרי השבת."¹³ וכן בדברי יוסף בן מתתיהו, המציין שאוגוסטוס קיסר הורה לממונה על האיפרכיות, שלא לאלץ את היהודים להופיע בבתי המשפט בשבתות ובערבי שבתות החל מהשעה התשיעית.¹⁴ בתקופת התנאים הצטמצמה "תוספת השבת" לזמן סמוך ממש לשקיעת החמה, והוגדרה כתוספת כלשהי. המנהגים הרווחים היום בארץ ישראל בנוגע לזמן כניסת השבת הם: בתל אביב וברוב ערי הארץ – כ-22 דקות לפני שקיעת החמה, בחיפה – 30 דקות לפני שקיעת החמה, ובירושלים – 40 דקות לפני שקיעת החמה. לדעתו של הרב עובדיה יוסף, גם בירושלים יש לקבל שבת 20 דקות לפני שקיעת החמה ולא לפני כן, כפי שכתוב בספריהם של חכמי ירושלים הספרדים מהדורות הקודמים. לדבריו, המנהג לקבל שבת 40 דקות לפני שקיעת החמה, הוא מנהג מאוחר יותר, שהונהג בעקבות עלייתם של האשכנזים-הפרושים לירושלים. הזמן המוקדם ביותר שבו ניתן לקבל את השבת הוא "פלג המנחה", היינו שעה ורבע לפני שקיעת החמה, והזמן המאוחר ביותר הוא בסמוך לשקיעת החמה. בערים שונות בארץ מושמעת צפירה בכניסת השבת. נוהג זה מתקיים לזכר מנהג התקיעה בשופר במקדש להכרזה על כניסת השבת. זמני כניסת השבת מתפרסמים בלוחות השנה ובעיתונים.¹⁵

המנהג המומלץ בארץ ישראל

על יהודי אתיופיה לנהוג על פי הלוח הנהוג בכל תפוצות ישראל. בכל הקשור בקידוש הזמן ובמשתמע מכך, יש לנהוג כמנהג כלל ישראל.

הדלקת נרות

הלכה אתיופית

אין מבעירים אש ואין מדליקים נר לשבת ביום שישי (וכן כל מלאכה אסורה בשבת, אין עושים אותה בערב שבת כך שתיגמר בשבת). כמו כן אין ליהנות מאש בשבת אפילו אם הודלקה לפני השבת. עם

זאת, כמעט בכל המקומות הושאר נר דולק או אש לצורך תאורה בלבד. לאחר שאש זו כבתה אין לגעת בה יותר. אבל לא הדליקו נרות לכבוד השבת.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית¹⁶

למעשה, בנושא זה התקיים ויכוח חריף בין הרבנים ובין הקראים באשר לפרשנות הפסוק: "לא תִבְעֲרוּ אֵשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת." ¹⁷ זו היתה אחת המחלוקות המפורסמות בין העולם היהודי ובין הקראים. לפי חז"ל, אמנם קיים איסור להדליק אש בשבת, אבל אין איסור להשאיר אש דלוקה שהוכנה מבעוד יום. הקראים, לעומתם, טענו שעל פי הפסוק אסור להשאיר נר דולק בתוך הבית, אש בתנור או על הכיריים, ולכן נהגו לשבת בביתם בליל שבת בחושך מוחלט, לא להשאיר מקור אש לחימום בחורף ולאכול מאכלים קרים בלבד. העולם היהודי לא הסתפק בהתפלמסות מילולית נגד הקראים, אלא גם התקין תקנות ומנהגים "לאפוקי מלבן של הקראים".¹⁸ אפשר להצביע על שתי מצוות שמקורן בגישה זו: ברכת הדלקת הנר ואכילת מאכל חם בשבת. בגמרא מובא אמנם שיש להדליק נרות בערב שבת, אבל לא מוזכרת ברכת הנרות. אצל הגאונים אנו מוצאים התלבטות אם יש לברך על הדלקת הנרות. ייתכן שניגוח הקראים היה אחד השיקולים בעד חיוב של ברכה. המנהג היום הוא להדליק נר מפני "כבוד שבת" ומשום "עונג שבת", כי הכנת הנר והדלקתו לפני השבת הן "כבוד שבת", ואכילה לאורו בשבת, כמו גם שאר הצרכים הנעשים לאורו, נחשבים ל"עונג שבת". בתקופה העתיקה אכלו את סעודת הערב לפני רדת החשכה, ואחריה נפנו בני הבית לשינה עד עלות השחר, וממילא לא היה צורך בתאורה בלילה. בשבת המצב שונה, שכן חייבים לאכול את סעודת ליל שבת לאחר רדת החשכה. בימינו, כשמשתמשים בחשמל לצורך תאורה, רוב הפוסקים מתירים שימוש בחשמל במקום בנר, אך יש להעדיף להדליק נרות, כי יש בכך היכר מיוחד שהם הודלקו לכבוד שבת, אבל אם אין נרות, אפשר לברך על החשמל. מצווה זו ביסודה היא חובת הבית, ולא חשוב מי מבני הבית ידליק, אך רוח המנהג שהבעל מכין את הנרות, והאישה היא שמדליקה, מפאת עיסוקה בהכנת השבת, והרי הנרות הם חלק מ"כבוד שבת".¹⁹

המנהג המומלץ בארץ ישראל

הדלקת נרות שבת הפכה בעם היהודי למצווה יקרה מאוד וחביבה על מקיימיה. הנרות מביאים לבית רוגע ושלווה, משרים אווירה רוחנית מיוחדת ומביאים לאחדות משפחתית. הדלקת הנרות היא סימן היכר מובהק לבית יהודי. לכן, מי שקשה לו מאוד להדליק נרות שבת ימשיך במנהגו לא להדליק, אבל מי שמצליח להבין, במיוחד הדור הצעיר, שבהדלקת נרות שבת יש סגולות מיוחדות, ידליק, שכן סוף-סוף ההדלקה עצמה מתרחשת לפני כניסת השבת.

פְּלִטָּה חֲשֵׁמְלִית

הלכה אתיופית

על פי מנהגם היה אסור להשאיר אש דולקת מיום השישי. משמעות הדבר היא שבאתיופיה אכלו אוכל קר בשבת. אסור לחמם אוכל בכל צורה. בכפרים לא היתה פלטה חשמלית, אבל גם אם היתה, אסור היה להשתמש בה. לכן כשהקייסים הגיעו לארץ הם התפלאו מאוד לנוכח השימוש בפלטה חשמלית בארץ.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית²⁰

כאמור, על פי מסורת חז"ל, הפסוק "לא תבערו אש בכל משבתים ביום השבת" לא אוסר להשאיר אש דלוקה ולפיכך מותר להניח תבשיל על אש בערב שבת. אמנם אם האוכל לא מבושל לגמרי אין להניחו על האש ממש "שמא יחתה בגחלים" – יהפוך את הגחלים כדי לזרו את הבישול, וכך יעבור על איסורי תורה: הבערה ומבשל. בתנאים מסוימים התירו חכמים להניח תבשיל על האש ממש. לפי הרי"ף והרמב"ם מותר להניח רק תבשיל שכבר מבושל כל צורכו, שאם יוסיף להתבשל יתקלקל טעמו. בלשון ההלכה נקרא הדבר "מצטמק ורע לו". באופן זה אין חשש שיחתה בגחלים, כי כל חיתוי רק יגביר את האש ויקלקל יותר את התבשיל. לדעת רש"י, מותר להניח על אש גלויה גם תבשיל שהתבשל רק בחלקו, הנקרא בהלכה "מאכל בן דרוסאי" (בן דרוסאי היה שודד מפורסם, שמהר לאכול את הבשר ששדד, ולא המתין לבישולו המלא. יש אומרים שאכל אותו עם הגיעו לשליש בישולו, ויש אומרים לחצי בישולו), אף שהתבשיל "מצטמק ויפה לו" בשבת. השולחן-ערוך הביא את שתי הדעות הללו בלי להכריע ביניהן. לדעת רוב הפרשנים, השולחן-ערוך פוסק כרש"י, וכך נוהגים הספרדים וקהילות המזרח. גם הרמ"א, שעדות אשכנז מקבלים פסיקותיו, פסק כדעת רש"י. אולם המשנה ברורה הסתייג מדברי הרמ"א וקבע שיש לסמוך על הכרעת הרמ"א רק בשעת דחק. לעומתו, החזון אי"ש ופוסקים אחרים בדורנו קיבלו את הכרעת הרמ"א. כשהאש מכוסה, אין חשש "שמא יחתה", ומותר לכל הדעות להשהות מלפני כניסת השבת תבשיל שאינו מבושל כל צורכו. הפלטה אינה נחשבת אש גלויה, לרוב הפוסקים, ולכן מותר להניח עליה כל תבשיל ביום שישי, אף על פי כן ראוי שכל התבשילים יהיו מבושלים כל צורכם לפני כניסת השבת. בשבת אין להניח על הפלטה אלא תבשיל מבושל כל צורכו ויש אומרים שיניח מתחתיו דבר מפסיק כגון נייר כסף או כלי ריק.

המנהג המומלץ בארץ ישראל

מי שרואה בשימוש בפלטה או בכל אמצעי חימום אחר חילול שבת, כפי שהיה נהוג באתיופיה, רשאי לנהוג כמנהג אבותיו באתיופיה. ואין זה מדרכי הקראים. שכן קיים הבדל במניע בין שניהם, כפי שכתב הרדב"ז (שו"ת רדב"ז, חלק ז, ה). מכל מקום, בעיני יהודי אתיופיה השימוש בפלטה כשימוש באש ממש. בעולמם של יהודי אתיופיה מה שקובע זאת התוצאה הסופית ולא שיטת החימום, ואילו אצל חז"ל הדיון מתמקד באופן שבו התחמם האוכל. עם זה, הדור השני של יוצאי אתיופיה, שהתרגלו להווי הארץ-ישראלי, ומבחינתם אכילת אוכל קר בשבת פוגמת בעונג השבת, רשאים להשתמש בדרכי החימום הנהוגות בהלכה הכללית. ואין בכך משום "אל תיטוש תורך אמך".

קידוש על "מסוואית" (הלחם)

הלכה אתיופית

כל משפחה הבאה לבית התפילה הביאה איתה חלת לחם, "דבו" בשפה האמהרית, "ק'צ'ה" בשפה התיגרית ו"מסוואית" בשפת הגעז, וקצת משקה חריף – "איש כמתנת ידו". אחרי תפילת הבוקר שהתחילה עם שחר (סנבת) הביאו בני הקהילה את סעודתם המוכנה מיום שישי וכולם אוכלים בחבורה. הכהן מברך ראשון: יתברך ה' אלוהי ישראל, אלוהי כל בשר וכל רוח וגו', מקדש את השבת, וכהן צעיר ממנו בוצע את ה"דבו" ומחלק לכל האנשים "ברכתא נקרה" – החלק האמצעי של ה"דבו", ואחר כך אוכלים את שאר הלחם ושאר אוכלים ומשקים. סעודה זו נקראת חלוקה ("מכפלת") וגם קורבן ("משועת") או "ברכתא". שמעתי מסבי זצ"ל שמנהגם היה להוציא חתיכה מהחלק האמצעי של החלה. לאחר מכן נהגו לחתוך את שאר שני החלקים, כל חלק לשישה חלקים, יחד 12 חלקים כנגד 12 השבטים.

קידוש על היין

הלכה אתיופית

על פי מנהג "ביתא ישראל", חל איסור מוחלט להשתמש ביין, לכל מטרה, אף לדברים של מצווה. היין נחשב מוקצה מחמת מיאוס משום שהוא נושא רוח רעה. כל מי שמשתמש ביין כמוהו כעובד עבודה זרה. היחס השלילי ליין נובע מהשימוש הרווח ביין לעבודה זרה.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית²¹

מן התורה אסור לשתות יין שנתנסך לעבודה זרה.²² חז"ל גזרו שלא לשתות כל יין של נוכרי משני טעמים: א) שמא נסכוהו לעבודה זרה; ב) "משום בנותיהם" – שתיית יינו של גוי עלולה לקרב את היהודי לגוי ולהוביל לנישואי תערובת בסופו של דבר.

המנהג המומלץ בארץ ישראל

הדור הראשון המואס ביין, שמסמל בעיניו עבודה זרה, אינו חייב לברך ולקדש על יין. ברם, בדור השני של יוצאי אתיופיה, אשר עברו טרנספורמציה בגישה ליין כמשקה המיועד לעבודה זרה, אם ברצונם להמשיך לקדש רק על חלה רשאים, אך עם זה, הקידוש ביין הפך לסימן היכר מובהק לכל יהודי ולכן עליהם לקדש על יין כשר כנהוג בתפוצות ישראל.

קריאת תורה בשבת

הלכה אתיופית

באטיופיה הקריאה בתורה לא היתה חלק מהתפילה. לאחר התפילה היו יוצאים לחצר בית הכנסת ושם קוראים בתורה. הכהנים היו נוהגים לפתוח את ה"אורית" (תורה) וללמד את העם תורה. הקייס קורא בשפת הגעז ואדם אחר, בדרך כלל קייס צעיר או מתלמד, מתרגם לשפה המדוברת. השומעים רשאים לשאול שאלות תוך כדי הקריאה, והקייס משיב לשאלות הפונים בנחת. אין קטע מוגדר לקריאה, מתחילים בתחילת החומש עד שהקייס מחליט לעצור את הקריאה. אף אחד לא קם ללא רשות הקייס, כולם יושבים ביראת כבוד ומקשיבים לדברי הקייס והמתרגם. כל זה היה ביום השבת בלבד.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית²³

מתי החל מנהג הקריאה בתורה בבית הכנסת? פרט למלך שמצווה לקרוא בתורה²⁴ ולמעמד הקהל שבו יש לקרוא בפני כל העם,²⁵ אין ציווי על האדם לקרוא בתורה. חז"ל ייחסו את ייסוד הקריאה בתורה בשבתות ובמועדים למשה רבנו ואמרו: "משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חודשים."²⁶ קריאת התורה בימים שני וחמישי ובמנחה בשבת מיוחסת לפי מדרשי הלכה אף היא לתקופה קדומה מאוד: "ולכך התקינו להם הנביאים והזקנים שיהו קורים בתורה בשבת, בשני ובחמישי."²⁷ הברייתא בתלמוד הבבלי מייחסת זאת לנביאים – "דתניא 'וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים."²⁸ דורשי רשומות אמרו אין מים אלא תורה. כיון שהלכו שלשה ימים בלא תורה נלאו, עמדו נביאים שביניהם ותקנו להם שיהו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת וקורין בשני, ומפסיקין שלישי ורביעי וקורין בחמישי ומפסיקים ערב שבת כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה."²⁹ ברייתא אחרת מייחסת זאת לעזרא, כנראה על רקע פועלו בתקופת בית שני להפצת התורה בעם.³⁰ הסוגיה התלמודית יישרה את הסתירה בכך שהנביאים תיקנו שאדם אחד יעלה בימים הללו לתורה ויקרא שלושה פסוקים, או שיעלו שלושה קרואים שיקראו שלושה פסוקים, כל אחד פסוק, כנגד כהנים, לוויים וישראלים. אחר כך בא עזרא ותיקן שיעלו שלושה קרואים שיקראו בסך הכול לא פחות מעשרה פסוקים כנגד "עשרה בטלנים", היינו עשרה אנשים הבטלים ממלאכתם, המקדישים את יומם ללימוד תורה (שם). המכנה המשותף לכל המקורות הספרותיים הללו הוא, שתקנת קריאת התורה בימים שני, חמישי ובמנחה בשבת מיוחסת לתקופה קדומה ביותר. בעלי התוספות³¹ כתבו שתיקנו לקרוא בשני ובחמישי לפי שהיו אלה ימי רצון וסליחה, שמשם רבנו עלה להר סיני לקבל לוחות שניים ביום חמישי, וירד מההר אחרי ארבעים יום, ביום שני. ובימי התנאים, כנראה מיד לאחר החורבן, נקבע מספר הקרואים: "בשני ובחמישי ובשבת במנחה קורין שלשה, אין פוחתין ואין מוסיפין עליהן... בראשי חדשים ובחולו של מועד קורין ארבעה אין פוחתין מהן ואין מוסיפין עליהן."³² ציינו לעיל שכבר בדורות קדומים קבעו שלא יעברו שלושה ימים ללא קריאה בתורה. אחד הטעמים לכך הוא שהקריאה בתורה מזכירה לנו את מעמד מתן תורה, ובכל פעם שאנו קוראים בתורה, אנו מחדשים בתוכנו את קבלת התורה, כדברי המדרש: "בני, היו קוראים את הפרשה בזמנה, בכל שנה ושנה, ואני מעלה עליכם כאילו עמדתם לפני בהר סיני, ומקבלין

אותה."³³

המנהג המומלץ בארץ ישראל

הדור הראשון רשאים לנהוג כמנהגם, עם זה הדור השני צריכים לקבל את המנהג הארץ-ישראלי.

חלוקת התורה לפרשות השבוע

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית³⁴

התלמוד הבבלי מציין שיהודי ארץ ישראל סיימו את קריאת התורה בשלוש שנים, ובבבל בשנה אחת. לפי השיטה המיוחסת לבני בבל, התורה נחלקת לחמישים וארבעה קטעים הנקראים סדרים, והקריאה בה מסתיימת במועד קבוע. השיטה השנייה מיוחסת לבני ארץ ישראל, ולפיה התורה נחלקת למאה חמישים וארבעה סדרים, והקריאה בה מסתיימת אחת לשלוש שנים וחצי. יש הסבורים שלמחזור התלת-שנתי ומחצה לא היתה שום זיקה ללוח השנה, והוא כנראה גם לא היה אחיד. אולם יש הסבורים שאף שהיו מנהגים שונים לסיום המחזור התלת-שנתי ומחצה, ולא כולם סיימו באותו מקום, התאחדו כולם לסיום משותף בכל שבע שנים, כדי לסיים את התורה במעמד הקהל במוצאי שנת השמיטה בחג הסוכות.³⁵ עם זאת יש הסבורים שהמנהג החד-שנתי הוא דווקא המנהג הקדום, ונהג בארץ ישראל כנראה עד ימיו של רבי יהודה הנשיא, ורק בשלהי תקופת התנאים רווח המנהג התלת-שנתי. הסיבה למנהג התלת-שנתי היתה הדרשה הארוכה שנוספה לתפילה בבית הכנסת, שצמצמה את הזמן לקריאה בתורה. אולם בבבל, ששם הדרשה בבית הכנסת לא היתה כצורתה בארץ ישראל, הספיק הזמן גם לתפילה, כך שהקריאה בתורה נשארה ארוכה ולא מצומצמת, לכן סיימו את מחזור הקריאה שם בשנה אחת. במשך השנים התמעטה ונעלמה הדרשה בבית הכנסת בבבל וגם בארץ ישראל, ונשאר זמן פנוי. נוסף על כך גברה ההשפעה הבבלית על ארץ ישראל, עד שבמאה התשיעית לספירה נעלם המנהג התלת-שנתי, ורווח המנהג החד-שנתי.

המנהג המומלץ בארץ ישראל

כיוון שהקריאה בתורה אינה חלק אינטגרלי של התפילה ובמהותה היא לימוד תורה ציבורי, הקייסים ומנהיגי הקהילה רשאים לקרוא בתורה כפי שנהגו באתיופיה. כלומר מיד לאחר התפילה, יעשו קידוש על החלה, ולאחר אכילה ושתייה ימשיכו בלימוד התורה. בני הדור השני, שיעדיפו את הקריאה בתורה במהלך התפילה, כנהוג בכל קהילות ישראל, יבורכו.

יחסי אישות בשבת

הלכה אחיופית

על פי מסורת "ביתא ישראל" חל איסור מוחלט על קיום תשמיש המיטה בשבת, ועונשו של העובר על כך מיתה. בספר היובלים מובאת הלכה דומה וייתכן שהיא המקור של האיסור: "ששת ימים תעשה

מלאכה, וביום השביעי שבת לה' אלוקים, לא תעשו בו כל מלאכה, אתם ובניכם ועבדיכם ושפחותיכם וכל בהמתכם, וגריכם אשר בתוכם. והאיש אשר יעשה בו כל מלאכה, ישכב עם אשה (היינו עם אשתו), ואשר יאמר כי בדעתו לעשות דבר מסוים בו, שיצא למסעו ביום זה כדי לקנות או למכור, והשואב בו מים אשר לא הכין לו ביום השישי, ואשר ישא כל משא להוציא מאהלו או מביתו – ימות. "בעוד שספר היובלים תולה את איסור תשמיש המיטה בשבת באחת מהמלאכות האסורות, נראה לי כי איסור זה התקבל ונשמר בקרב העדה האתיופית עד היום כחלק מקנאותם לכל ענייני טומאה וטהרה. נראה כי התשמיש נאסר בשל הטומאה הכרוכה במעשה, כפי שהתורה כותבת: "וְאִישׁ פִּי תֵצֵא מִמֶּנּוּ שִׁכְבַּת זָרַע וְרִחֵץ בְּמַיִם אֶת פְּלִי בְּשָׂרוֹ וְטָמֵא עַד הָעֶרְב. וְכָל בְּגָד וְכָל עוֹר אֲשֶׁר יִהְיֶה עָלָיו שִׁכְבַּת זָרַע וְכַבֵּס בְּמַיִם וְטָמֵא עַד הָעֶרְב. וְאִשָּׁה אֲשֶׁר יִשְׁכַּב אִישׁ אִתָּהּ שִׁכְבַּת זָרַע וְרִחֵצוּ בְּמַיִם וְטָמְאוּ עַד הָעֶרְב."³⁶

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית³⁷

על פי ההלכה, תשמיש המיטה (יחסי אישות) מותר בשבת ואף מצווה יש בכך. על יחסם הכללי של חכמים ליחסי אישות ניתן ללמוד מדברי רש"י בפירוש הפסוק "קדושים תהיו", כי הדרישה מהאדם מישראל לקדש עצמו אינה כוללת אלא את ההתרחקות מביאות אסורות ואין בה דרישה להתרחק מהביאה המותרת לכשעצמה: "קדשים תהיו – הוו פרושים מן העריות ומן העבירה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה."³⁸ מדברי רש"י אנו למדים כי אין במעשה האישות צל של עבירה ואין הוא פוגם בקדושת האדם ולכן אין שום סיבה לאסור זאת בשבת. מפירושו של הרמב"ן לאותו פסוק אנו למדים שלא רק הביאה האסורה באיסור הלכתי יש בה כדי להתנגד להשגת הקדושה, אלא גם הריבוי וההשתקעות בביאה המותרת: "והעניין כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין, א"כ ימצא בעל התאוה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות, שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה. לפיכך בא הכתוב, אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי, וצוה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות. ימעט במשגל, כענין שאמר³⁹ שלא יהיו תלמידי חכמים מצויין אצל נשותיהן כתרנגולין, ולא ישמש אלא כפי הצריך בקיום המצוה ממנו. ויקדש עצמו מן היין במיעוטו."⁴⁰ לדעת הרמב"ן, מצוות "קדושים תהיו" דורשת מן האדם כי "ימעט במשגל" המותר גם כן. הגבלת עונת תלמידי החכמים ליום אחד בשבוע נועדה להבטיח שלא יהיה "שטוף בזימת אשתו", ואולם גם מדבריו אין ללמוד על קשר חיובי או שלילי מהותי בין קדושת יום השבת לקיום יחסי אישות, ואם היינו צריכים להכריע מדעתנו הרי שהיה עולה על הדעת, כי אם ישנו קשר כזה, הרי שהוא קשר שלילי. מהו אם כן הטעם וההסבר המופיע בתלמוד לכך שחכמים יקיימו עונתם בשבת דווקא? במסכת כתובות אנו קוראים את הדברים הבאים: "עונה של תלמידי חכמים אימת? אמר רב יהודה אמר שמואל: מע"ש לע"ש. 'אשר פרו יתן בעתו'⁴¹ – אמר רב יהודה, ואיתימא רב הונא, ואיתימא רב נחמן: זה המשמש מטתו מע"ש לע"ש. יהודה בריה דר' חייא חתניה דר' ינאי הוה, אזיל ויתיב בבי רב, וכל בי שמישי הוה אתי לביתה, וכי הוה אתי הוה קא חזי קמיה עמודא דנורא. יומא חד משכתייה שמעתא, כיון דלא חזי הוה סימנא,

אמר להו רבי ינאי: כפו מטתו, שאילמלי יהודה קיים לא ביטל עונתו.⁴² וכך נפסק גם להלכה: "תשמיש המיטה, מעונג שבת הוא; לפיכך עונת תלמידי חכמים הבריאים, מלילי שבת ללילי שבת. ומותר לבעול בתולה לכתחילה בשבת, ואין בזה משום חובל ולא משום צער לה.⁴³ עונת תלמידי חכמים⁴⁴ הבריאים נקבעה מליל שבת לליל שבת דווקא⁴⁵, משום שתשמיש המיטה מעונג שבת הוא שזהו ליל תענוג ושבתה והנאת הגוף.⁴⁶ ההלכה מקשרת באופן עקיף בין קיום יחסי אישות ויום השבת – בשבת יש מצוות עונג והתשמיש הוא עונג לגוף.

המנהג המומלץ בארץ ישראל

מאחר שהאיסור מוזכר כבר בספר היובלים, ומקורו במנהג יהודי עתיק-יומין שרווח בקרב קבוצות שונות של יהודים כבר בתקופת חז"ל, ברצוני להציע טעם חדש לקביעת עונת תלמידי החכמים ביום השבת. לאור המקורות שראינו ניתן לשער כי חכמים הכירו בקיומן של קבוצות אשר אסרו באיסור מוחלט קיום יחסי אישות בשבת. לפיכך ייתכן שחכמים בחרו את יום השבת כחלק מהמאבק עם בעלי דעות אלו, והורו כן דווקא לתלמידי החכמים כדי לבטל ולהשכיח כליל את הדעה הנגדית האוסרת. לסיכום אנו יכולים לומר כי ההקפדה על הלכות טומאה וטהרה, שהובילה ב"ביתא ישראל" לאיסור, נהגה בקרב כתות מסוימות בימי בית שני. לכן נראה לומר שיוצאי אתיופיה הנוהגים היום שלא לקיים יחסי אישות ביום השבת, אין למחות בידם. את התנגדות חז"ל יש לראות על רקע המאבק בקראים, אבל היום אין בכך כל מנהג מינות, לכן הנח להם לישראל שמנהג אבותיהם בידיהם. ומצד שני, יוצאי אתיופיה שאינם רוצים להקפיד על מנהג זה, אינם עוברים על "אל תיטוש תורת אמך" היות שרוב העם היהודי נוהג לקיים יחסי אישות בשבת. האחדות והרצון להיות עם אחד, כשכל אחד יכול לממש את נטיית לבו בעבודת ה', גוברת על מנהג האם.

פיקוח נפש בשבת

הלכה אתיופית

פיקוח נפש לא דוחה שום מצווה. אף אם יש סכנה בקיום המצווה, אין מתחשבים בסכנה אלא בערך קיום המצווה. ולכן פיקוח נפש אינו מוגדר כמצווה. בעולמה הדתי של הקהילה לא קיימת חלוקה היררכית של המצוות, אין הבחנה בין מצווה קלה למצווה חמורה. וכך שמעתי מסבי: "ה' ציווה אותנו לקיים מצווה, ואנו נקיים מה שכתוב בלי להתחכם, כי ה' יודע מה הוא ציווה. אם יקרה משהו רע לתינוק, ח"ו, אז זה חשבון של ה', לחשבונות של ה' אין אנו נכנסים. אם התינוק מת תוך כדי הברית, זכות גדולה היא לתינוק." בהזדמנות אחרת שאלתי את סבי, אבא גדעון דג'ן מנגשה זצ"ל, כיצד הם לא פחדו לקיים מצוות בלי להתחשב בסכנה שכרוכה בקיומן; כמו היציאה של אישה נידה לבד ל"בית הטומאה" במקום שהסתובבו בו אריות וזאבים, הרי יש כאן סכנה ברורה לאישה. הוא השיב לי על ידי מעשה שהיה באתיופיה: שתי נשים יהודיות נידות, ששהו ב"בית הטומאה", הלכו לישון מתוך אמונה בקב"ה

שישמור עליהן מחיות טורפות. באותו לילה באה אישה נוכרית לישון איתן. האישה הנוכרית פחדה קצת לכן היא הלכה לישון באמצע, בין שתי הנשים היהודיות. בלילה בא זאב, שלף אותה מהאמצע וטרף אותה. ואז סיים סבי: "מי שמאמין באמונה שלמה, ה' שומר עליו. אנו מקיימים את מצוות ה' באמונה ובביטחון מלא. "כי לא מחשבותי מחשבותיכם",⁴⁷ ה"מחשבות של ה'" הן מצוות התורה, ועל היהודי לקיימן ללא כל השגות וספקנות.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית

נראה שגם חכמי ההלכה, בראשית התפתחות התורה-שבעל-פה, סברו שפיקוח נפש אינו דוחה את השבת. כך עולה מתיאורים היסטוריים מימי מרד החשמונאים. ירושלים נפלה בידי המלך תלמי הראשון כי יושביה לא נלחמו בשבת⁴⁸, אניטיוכוס אפיפנס נכנס עם צבא גדול לירושלים ביום השבת, כיוון שידע שהיהודים לא יילחמו בשבת, ויהודים רבים נהרגו כשלא רצו להילחם בשבת.⁴⁹ לאור הניסיון המר, ככל הנראה, חז"ל מחדשים הלכה שמעמידה את פיקוח הנפש מעל כל המצוות כמעט. חז"ל מייחסים חשיבות מרובה לעצם החיים ורואים בהם קניינו של הקב"ה, מתנת א-לוהים לאדם, שהופקד עליה וחייב הוא לשמרה, להצילה מכל סכנה, ואף לשמור על חיי הזולת מכל סכנה, להגן עליהם ולהצילם מפני כל אסון. "שאינן נפשו של הנהרג של גואל הדם, אלא קניין הקב"ה."⁵⁰ "כל העובר על הדברים, שיש בהם משם סכנת נפשות, ואומר הריני מסכן בעצמי, ומה לאחרים עלי? או איני מקפיד בכך – מכים אותו מכת מרדות."⁵¹ הרעיון הודגש יפה בדברי התורה עצמה: "העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ; החיים והמוות נתתי לפניך, הברכה והקללה, ובחרת בחיים" (דברים ל, יט); "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (ויקרא יח, ה). וחכמינו הסבירו את הדברים: "לא נתנו מצוות אלא לחיות בהם שנאמר: 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' – ולא שימות בהם."⁵² הלכת פיקוח נפש נעשתה לסיסמת היהדות: "פיקוח נפש דוחה את כל התורה." הרמב"ם, בעל מידת צמצום הלשון, הרבה דברים בעניין זה: "הנשאל הרי זה מגונה והשואל הרי זה שופך דמים... ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה... והא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם, ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור – עליהם הכתוב אומר: גם אני נתתי לכם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם."⁵³ בעקבות דברי הרמב"ם כותב הרב סולובייצ'יק: "אין דברי התורה מתנגדים לחוקי התורה החיים והמציאות, כי לו היו מתנגשים עם העולם הזה והיו שוללים את ערך הקיום הממשי, הפיסיולוגי-ביולוגי, כי אז לא הכילו רחמים וחסד ושלוש אלא זעם ונקמה. ספק פיקוח נפש להקל. מהלכות כאלו נובע ערך החיים הארציים על פי ההשקפה הישראלית, ועל פיהן אנו תופסים את כל ההדגשה וההתאמה של חיי שעה הבוקעות ועולות מתוך תורתה של היהדות. חיי שעה נהפכים לחיי עולם, מתקדשים בקדושת הנצח ומתעלים."⁵⁴ לסיכום ניתן לומר שההיתר לחלל שבת בלחימה וברפואה הלך והתפתח במשך השנים עד שנקבע שאפילו על ספק פיקוח נפש דוחה המצוות.⁵⁵

אף על פי שהמנהג האתיופי מקורו בשיטה קדומה, דברי חז"ל על אודות ערך החיים חדרו לעומק התודעה הישראלית, ולכן חל איסור מוחלט לנהוג כפי שהיה נהוג באתיופיה. יש לאמץ מיד את הנהוג בארץ בכל ענייני פיקוח נפש.

מלאכת שבת

הלכה אתיופית

כפי שראינו, המלאכות האסורות בשבת מוחלטות ואינן נדחות לעולם. נראה שמקור ההלכה נמצא בדברי ספר היובלים,⁵⁶ שממנו כנראה העתיק מחבר הספר "תאזאזה סנבת". וכך מצווה בעל "תאזאזה סנבת": "ועתה אכתוב את חוקי השבת, כל מצוותיה ודיניה, ששת ימים תעשה מלאכה ובשביעי לה' אדוניך א-לוהיך. ולא תעשה שום מלאכה ביום זה, לא אתם ולא נשותיכם לא בניכם ולא בנותיכם ולא אמהותיכם לא בהמותיכם לא גריכם ולא הסוסים אשר אתכם. ואשר יחלל יום זה מות יומת. ואשר ישכב את אשתו ביום השבת מות ימות... כל אשר ימכור ויקנה בשבת מות ימות. אשר ישאב מים ממקור מים חיים ואשר יריב ואשר יקלל ויגדף ביום זה מות ימות. אשר לא הכין מאכלו ומשקוהו ואשר לא יקדש את השבת מות ימות. אשר ישא משהו אשר יוציא משהו מאוהלו או יכניס משהו מן החוץ מות ימות. אל תעשה שום עבודה בשבת... וכל אדם אשר יעבוד בשבתותי אשר יסע בדרך אשר יעבוד עבודת שדה או בית אשר יבעיר אש או יעמוד בשמש מות ימות... כל הרוכב על בהמה והיורד באניה מות ימות... ואשר לנשים אל נא (תנקנה?) אל נא תבשלנה אל נא תדלנא מים אל נא תדוכנה במדוכה אל נא תשמענה קול צעקה."⁵⁷ אם כן, אסור לעשות בשבת כל מלאכה שהיא בגדר עבודת בית או עבודת שדה. אסור להילחם בשבת, אפילו מלחמת הגנה. אין מבערים אש ואין מדליקים נר לשבת אפילו בערב שבת (וכן כל מלאכה האסורה בשבת, אין עושים אותה בערב שבת שתגמר בשבת). אין מחללים את השבת אפילו בשביל חולה, אסור לשמש מיטה בשבת, אין עוברים בים ובנהר בשבת, ואפילו בספינה, נזהרים משתיית חלב שנחלב בשבת, אין מוציאים מרשות לרשות בשבת, אין הולכים מחוץ לתחומי הכפר. אין מחללים את השבת בשביל לקיים מצווה בזמנה כגון צום הכיפורים או מילה. הווי אומר, אסור ליהודים לעשות בשבת כל מלאכה, בין שהיא מל"ט המלאכות האסורות בשבת ובין שהיא גזירה מדרבנן הנקראת בלשון חכמים "שבות".

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית⁵⁸

מצוות עשה לשבות בשבת ממלאכה, שנאמר: "וביום השביעי תשבות" (שמות כג, יב). ל"ט אבות מלאכה הם סוגי המלאכות האסורות מהתורה ליהודי לעשות בשבת. התורה מפרטת מעט מלאכות, והתורה-שבעל-פה מפרטת את כל סוגי המלאכות, וגוזרת אותן מהעבודות שנעשו להקמת המשכן והיו מלאכות אומן שמצריכות מומחיות. עשיית מלאכה ממלאכות אלה היא בגדר חילול שבת. התורה אסרה עשיית מלאכה בשבת: "ששת ימים תעשה מעשיך, וביום השביעי תשבות", וכן "וביום השביעי שבת לה'

אלוהיך לא תעשה כל מלאכה". בניגוד להנחה הרווחת בקרב המון העם, הגורסת שההימנעות ממלאכה בשבת נועדה להבטיח את המנוחה מן העמל והיגיעה, ומלאכה קשורה לעמל, ההבנה האמיתית של איסור עשיית המלאכה בשבת אינה כזאת; מלאכה שאסרה תורה בשבת היא רק זו העונה להגדרה של "מלאכת מחשבת" כלומר "מלאכת אומן" (דוגמת המלאכה במשכן שהתורה מגדירה אותה "מלאכת מחשבת"). בתורה שבכתב לא נמצאת הגדרה מדויקת למושג "מלאכה", למעט מספר מלאכות מועט הנזכרות בתורה במפורש, ואלו הן: הבערת אש, חרישה וקצירה, והוצאה מרשות לרשות. חז"ל עמדו על חוסר הפרופורציה שבין המקרא לתלמוד בנושא זה, ואמרו על הלכות שבת שהן "כהררים התלויין בשערה – שהן מקרא מועט והלכות מרובות". חז"ל קבעו שההגדרה למלאכה היא: כל אחת מ-39 הפעולות שנדרשו לבניין המשכן במדבר, וכל פעולה הנגזרת מהן. רמז להגדרה זו מצאו חז"ל בכך, שמצוות שמירת שבת נכתבה בתורה מיד לאחר הציווי על מלאכת המשכן: "ראה קראתי בשם בצלאל... ועשו את כל אשר ציויתך... אך את שבתותי תשמורו". המספר 39 נדרש בכמה דרכים: כנגד 39 הפעמים שהמילה מלאכה בהטיותיה השונות מופיעה בתורה (למעשה המילה מופיעה יותר מ-39 פעמים, והגמרא דנה אילו פעמים לכלול בספירה); כנגד 39 הפעמים שהמילים "מלאכה" ו"עבודה" מופיעות בבניין המשכן; כנגד המילים "אלה הדברים" המופיעות בפרשייה המצווה על איסור המלאכה. ואלו הן המלאכות האסורות הקשורות בבנייה: 1. הַזוֹרֵעַ. 2. הַחֹרֵשׁ. 3. הַקּוֹצֵר. 4. הַמְעַמֵּר. 5. הַדָּשׁ. 6. הַזּוֹרֵה. 7. הַבוֹרֵר. 8. הַטּוֹחֵן. 9. הַמְרַקֵּד. 10. הַלֵּשׁ. 11. הַאֹפֶה. 12. הַגּוֹזֵז אֶת הַצֶּמֶר. 13. הַמְלַבְּנוֹ. 14. הַמְנַפֵּץ. 15. הַצּוֹבֵעַ. 16. הַטּוֹנֵה. 17. הַמְסֵךְ. 18. הַעוֹשֶׂה שְׁנֵי בְּתֵי נִירִין. 19. הַאֹרֵג שְׁנֵי חוּטִין. 20. הַפּוֹצֵעַ שְׁנֵי חוּטִין. 21. הַקּוֹשֵׁר. 22. הַתּוֹפֵר שְׁתֵּי תְּפִירוֹת. 23. הַצֵּד צְבִי. 24. הַשּׁוֹחֵט. 25. הַמְפָּשִׁיט. 26. הַמּוֹלְחֵי וְהַמְעַבְדֵי אֶת עוֹרוֹ. 27. הַמּוֹחֵקוֹ. 28. הַמְחַתְּכוֹ. 29. הַפּוֹתֵב שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת. 30. הַבוֹנֵה. 31. הַמְבַּעֵר. 32. הַמְכֶּה בַּפְּטִישׁ. 34. הַמוֹצִיא מִרְשׁוֹת לְרְשׁוֹת. ואלו הן המלאכות ההורסות: 1. הַמְתִּיר. 2. הַקּוֹרֵעַ עַל מְנַת לְתַפֵּר שְׁתֵּי תְּפִירוֹת. 3. הַמּוֹחֵק עַל מְנַת לְכַתֵּב שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת. 4. הַסּוֹתֵר. 5. הַמְכַבֵּה.⁵⁹

המנהג המומלץ בארץ ישראל

הדור הראשון ימשיך כמנהגו, אולם הדור השני ינהג כנהוג בכל קהילות ישראל.

מוקצה בשבת

הלכה אתיופית

המושג "מוקצה" לא היה מוכר ליהודי אתיופיה ולמעשה הם לא טלטלו מוקצה שהרי הם נשמרו מכל מלאכה בשבת. עם זה, לצורך עבודת הא-ל הותר לטלטל כל דבר.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית

מוקצה הוא חפץ שנאסר בטלטול. חכמים מנו סוגים שונים של מוקצה: א) כל כלי שמיוחד לעשיית

מלאכה האסורה בשבת, אין לטלטלו שמא תיעשה בו מלאכה אסורה. המשנה מונה כלים שעיקר תשמישם לאיסור, אך הותרו בטלטול לצורך מלאכה מותרת, "נוטל אדם קורנס לפצע בו את האגוזים, קרדום לחתוך בו את הדבילה"⁶⁰; (ב) מוקצה מחמת מצווה – תשמישי קדושה שהוקצו למצוותם⁶¹; (ג) מוקצה מחמת חסרון כיס – כלי שמקפידים שלא להשתמש בו אלא לתשמיש המיוחד לו. בכלי שכזה אסור להשתמש בשבת אף לצורך מלאכה המותרת, ואפילו אם עיקר תשמישו של כלי זה אינו למלאכה של איסור; (ד) מוקצה מחמת גופו – דבר שאינו לא מאכל אדם ולא מאכל בהמה, לא כלי, ולא צורת כלי עליו, כגון קורת עץ, אבנים, עפר וחול.

בטעמו של איסור טלטול בשבת ישנה מחלוקת בין הרמב"ם לראב"ד. לדעת הרמב"ם, מניעת טלטול החפצים משמרת את צביון השבת, כמו שהזהירו נביאים וציוו ש"לא יהיה הילוכך בשבת כהילוכך בחול, ולא שיחת השבת כשיחת החול שנאמר 'ודבר דבר', קל וחומר שלא יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול, כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו ויבוא להגביה ולתקן כלים מפנינה לפינה או מבית לבית או להצניע אבנים וכיוצא בהן, שהרי הוא בטל ויושב בביתו ויבקש דבר שיתעסק בו ונמצא שלא שבת ובטל הטעם שנאמר בתורה 'למען ינוח'.⁶² ואילו לדעת ראב"ד, איסור מוקצה הוא גזירה משום מלאכת הוצאה – אם יטלטל כביום חול יש לחשוש שאף יוציא לרשות אחרת.

המנהג המומלץ בארץ ישראל

יהודי אתיופיה, לפחות בדור הראשון, רשאים להמשיך במנהגם. ברם, בדור השני עליהם לנהוג על פי דיני מוקצה הנהוגים כיום. ומי שרוצה לנהוג כבעבר מתוך כבוד למסורת רשאי ואין למחות בידו, שכן רצון זה קשור בעבודת ה', ומסתבר שאחדות העם והשתלבות יהודי אתיופיה מממשת את רצון ה'.

כסף בשבת

הלכה אתיופית

נהוג אצל יהודי אתיופיה להשתמש בכל חפץ בשבת ובלבד שיש בו צורך בעבודת האלוקים. לכן באתיופיה נהגו להביא מטבעות כסף לבית הכנסת בשבת, על פי הכתוב: "וְלֹא יִרְאֶה אֶת פְּנֵי ה' רִיקָם. אִישׁ כְּמִתְּנֵת יָדוֹ כְּבִרְכַת ה' אֶל-לִקְיָהוּ אֲשֶׁר נָתַן לָהּ."⁶³

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית

כאמור ישנם ארבעה סוגי מוקצה. כסף נחשב "כלי שמלאכתו לאיסור" ומותר לטלטלו ל"צורך מקומו", כלומר אם אדם צריך את מקומו מותר לו להרים אותו, ולשים אותו היכן שירצה, ולצורך גופו, כלומר אם צריך אותו לצורך מלאכה המותרת בשבת, כמו שימוש בפטיש לשבירת אגוז, או שימוש במספריים לפתיחת שקית חלב.

המנהג המומלץ בארץ ישראל

במקומות שונים בארץ, בבתי כנסת של יוצאי אתיופיה, נוהגים להביא לבית הכנסת נדבה כסף מזומן. מי שהביא רשאי להמשיך ולהביא. שהרי זה מצרכי השבת, זהו ייעודו של אותו הכסף. בעולם האתיופיה הבנוי על אמון אין חוששים שמאן-דהוא ילך ביום השבת וישתמש בכסף לדברים אחרים, האדם הרי רוצה לעבוד את הקב"ה, ומי שאינו רוצה לא בא לבית הכנסת. "חשש" היא מילה זרה בעולמם.

מטרייה בשבת

הלכה אתיופית

דוגמה נוספת לשימוש בחפצים לצורך עבודת האלוקים היא מטריית השבת. באתיופיה נהגו, הקייסים בעיקר, לשאת מטרייה בשבת בדרכם לבית הכנסת. המטרייה חשובה ככלי ומהווה חלק מהלבוש הייצוגי לעבודת האלוקים.

בעבר ובהווה בהלכה התלמודית

הקמת אוהל קבוע היא תולדת מלאכת בונה ואסורה מהתורה. חז"ל אסרו לבנות "אוהל עראי" מחשש שיבנו גם "אוהל של קבע". לפי מקצת הפוסקים, המטרייה נחשבת "אוהל עראי", ולפיכך אסור לפותחה בשבת. מטרייה שפתוחה מלפני השבת גם היא אסורה בשימוש משום "מראית עין", שהרואה אומר שפתוחה בשבת. על פי כמה פוסקים אין איסור עקרוני לפתוח מטרייה בשבת.⁶⁴

המנהג המומלץ בארץ ישראל

יהודי אתיופיה רשאים להשתמש במטרייה בשבת, ונראה שיש להתיר להם לא רק בלכתם לבית הכנסת אלא גם לצרוך הגנה מפני הגשם בתנאי שיפתחו אותה לפני כניסת השבת. כפי שכתבנו, אצל יהודי אתיופיה אין מקום לחשוש ממראית עין; "תמים תהיה עם ה' אלוקיך".

¹ מתוך הרמון, מעגל החגים, ישראל: 2005.

² ויקרא כג, א-ג.

³ שמות כ, ח-יא.

⁴ ישעיהו נו, ב-ו; ירמיהו יז, כא-כז; יחזקאל כ, יב-כד; נחמיה ט, יד.

⁵ ירושלמי, גדרים ג, לח (טור ב); ובמשנה נאמר: "עושין כל צרכי מילה בשבת מוהלין ופורעין ומוצצין ונותנין עליה איספלנית וכמון אם לא שחק מערב שבת לועס בשיניו ונותן אם לא טרף יין ושמן מערב שבת ינתן זה בעצמו וזה בעצמו ואין עושין לה חלוק לכתחלה אבל כורך עליה סמרטוט אם לא התקין מערב שבת כורך על אצבעו ומביא ואפילו מחצר אחרת" (משנה, שבת יט, ב).

⁶ ערוך השולחן אורח חיים סימן רמב.

⁷ דברים, ה.

⁸ שמות, כ.

⁹ שמות, כג.

¹⁰ מתוך הרמון, מעגל החגים.

¹¹ שולחן-ערוך רנ, א-ב.

¹² בראשית א, ה.

¹³ נחמיה יג, יט.

¹⁴ קדמוניות טז, ו, ב.

¹⁵ על פי הרמון, דב, מעגל החגים.

¹⁶ שם.

¹⁷ שמות לה, ג.

¹⁸ ראה למשל תלמוד בבלי, יומא ב ע"א.

¹⁹ לפי הסבר אחר, הסיבה לכך היא ש"היא כיבתה נרו של עולם (=גרמה מיתה לאדם הראשון) שכתוב: 'נר ה' נשמת אדם.' לפיכך תשמור מצוות נר." כל אישה המדליקה נר של שבת מכפרת על חטא זה, כי כל נשמות הנשים הן חלק מנשמת חוה.

²⁰ מתוך הרמון, מעגל החגים.

²¹ שם.

²² רמב"ם, משנה תורה, הלכות מאכלות אסורות יא, א.

²³ מתוך הרמון, מעגל החגים.

²⁴ דברים יז, יט.

²⁵ דברים לא, יא.

²⁶ ירושלמי מגילה ד, א, עה ע"א.

²⁷ מכילתא דרבי ישמעאל, מהד' הורוביץ-רבין, ירושלים תשל"ל, בשלח.

²⁸ שמות טו.

²⁹ בבלי בבא קמא פב ע"א.

³⁰ ראה נחמיה ח.

³¹ ד"ה "כדי", בבא קמא פב ע"א.

³² משנה מגילה ד, א.

³³ פסיקתא דרב כהנא, פסקה יב, ד"ה בחדש השלישי.

³⁴ מתוך הרמון, מעגל החגים.

³⁵ דברים לא, י-יג.

³⁶ ויקרא פרק טו.

³⁷ שלום, שרון, ברית מילה בקהילת ביתא ישראל, עבודה לתואר שני בהנחיית פרופ' דניאל שפרבר.

³⁸ רש"י, ויקרא יט, ב.

³⁹ ברכות כב א.

⁴⁰ פירוש רמב"ן ויקרא יט, ב.

⁴¹ תהלים א.

⁴² בבלי כתובות סב ע"ב.

⁴³ רמב"ם, משנה תורה, הלכות שבת, ל, יד.

⁴⁴ ואף שבזמננו אין דין תלמיד חכם לכמה דברים, מכל מקום לעניין זה כל מי שעוסק בתמידות בתורה רשאי לעשות עצמו תלמיד חכם, אלא אם כן אין הוא עוסק כלל בתורה (שו"ת מעיל צדקה סימן נא; משנה ברורה רמ, ו, בשם הפרי מגדים, ובביאור הלכה שם. וראה מגן אברהם רמ, ג). יש מי שכתב, שהגדרת תלמיד חכם לעניין זה היא מי שלומד ביום ובלילה בעיון, אבל אלו שלומדים רק ביום, או מלמדי תינוקות, אין להם דין תלמיד חכם לעניין זה (שו"ת ציץ אליעזר חלק יא סימן יח). ויש מי שכתב, שכל אדם יעשה עצמו כתלמיד חכם לשמש מערב שבת לערב שבת ובליל טבילה (סמ"ק מצוה רפה).

⁴⁵ אם את הביטוי המופיע במסכת כתובות (סב ע"ב), "מערב שבת לערב שבת", ניתן עקרונית לפרש כמתייחס אל יום שישי אחר הצהריים, לפני כניסת השבת, הרי שנוסח ההלכה כאן מסיר כל ספק – המדובר הוא בליל שבת ממש. אחד מחברי הפנה את תשומת לבי לדברי רש"י (שמות יב, וד"ה בין הערביים), המסביר כי "משש שעות ולמעלה קרוי בין הערבים, שהשמש נוטה לבית מבואו לערוב. ולשון בין הערבים נראה בעיני אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה, עריבת היום בתחלת שבע שעות מכי ינטו צללי ערב (ירמיהו ו, ד), ועריבת הלילה בתחילת הלילה. ערב לשון נשף וחשך, כמו (ישעיהו כד, יא) ערבה כל שמחה". בהקשר זה מעניין להזכיר כי בקהילת "ביתא ישראל" יום שישי מכונה בשם "ערבי" שמשמעו ערב שבת, שזה כל יום השישי, מכאן שליל שישי הוא עריבת הלילה כדברי רש"י וזה כבר שבת ממש.

⁴⁶ ואם נאנס ליל שבת אחת, ישמש מיטתו באמצע השבוע (שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק ג' סימן כח).

⁴⁷ ישעיהו נה, ח.

⁴⁸ קדמוניות, יב, ו; גוטמן, י, הספרות היהודית ההלניסטית, א; מקבים ב' ה; מ"ד הר, "לבעיות מלחמה בשבת בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד", תרביץ, ל, תשכ"א.

⁴⁹ מקבים א' ב, כט-לז (מבוא, תרגום ופירוש: אוריאל רפפורט), ירושלים: תשס"ד.

⁵⁰ רמב"ם, משנה תורה, הלכות רוצח א, ד.

⁵¹ שם יא, ה.

⁵² תוספתא שבת טו, יז.

⁵³ משנה תורה, הלכות שבת ב, א.

⁵⁴ סולובייצ'יק י"ד, איש ההלכה – גילוי ונסתר, ירושלים: תשל"ט, עמ' 38-39.

⁵⁵ שלום, שרון, ברית מילה בקהילת ביתא ישראל, עבודה לתואר שני בהנחיית פרופ' דניאל שפרבר.

⁵⁶ ספר היובלים (מהדורת כהנא) טו, כה-כו, עמ' רנד.

⁵⁷ אשכולי, א"ז, "ההלכה והמנהג בין יהודי חבש לאור ההלכה הרבנית והקראית", תרביץ, ז, תרצ"ו.

⁵⁸ מתוך הרמן, מעגל החגים.

⁵⁹ מתוך <http://he.wikipedia.org>

⁶⁰ שבת קכב ע"ב.

⁶¹ עיין משנה ברורה, תרעז, יח.

⁶² משנה תורה, הלכות שבת כד, יב.

⁶³ דברים טז, יז.

⁶⁴ שו"ת חתם סופר חלק א', אורח חיים, עב, הרב ישראל ליפשיץ בעל ה"תפארת ישראל", כלכלת השבת, מלאכת בונה.